

Ю. В. Івашко

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ КИЇВСЬКОЇ НЕОГОТИКИ

В останній чверті XIX століття Київ переживав захоплення так званими неостілями в будівництві. В архітектурі поширився напрямок, який пізніше в науковій літературі отримав назву «історизм і еkleктизм». Тогочасні зодчі активно використовували ренесансно-барокові, неоруські та неокласичні традиції, іноді звертаючись до відвертої еkleктики. Термін «історизм», за визначенням В. Ясієвича, впровадив в середині минулого століття Н. Певзнер для того, щоб охарактеризувати як окреме явище поширення в архітектурі XIX століття романських, ренесансно-барокових та неоготичних традицій. Історизм виник як своєрідна форма протесту проти офіційного класицизму-ампіру кінця XVIII — I половини XIX століття, під впливом ідей романтизму в літературі та мистецтві. В. Ясієвич підкреслював, що в сучасній науковій літературі використовується префікс «нео» для характеристики певних стильових напрямків історизму.

В. Ясієвич виділив для окремого розгляду неоренесансні, неоруські та неокласичні традиції і неоукраїнський стиль (останній В. Чепелик виділив в окремий вид модерну на Україні — український архітектурний модерн). До зазначеного переліку не було включено неоготику — стильовий напрямок в архітектурі України і Києва зокрема, який зазнав значного поширення особливо в останній чверті XIX століття та на початку XX століття. Метою цього дослідження є розгляд та систематизація київської неоготики для того, щоб більш повно охарактеризувати процес розвитку архітектури II половини XIX століття.

Сьогодні в Києві налічується близько сорока житлових споруд з наявністю готичних елементів на фасадах. Перша і головна особливість київської неоготики полягала в тому, що вона не передбачала точного копіювання старовинних елементів готики англійської, французької чи італійської. Київська неоготика тим і відзначалась, що дозволяла вільне поєднання в одному і тому ж будинку не тільки одразу кількох напрямків старовинної готики, а й взагалі поєднання готики з іншими стилями і елементами ренесансно-барокової, цегляної архітектури чи, приміром, модерну (останнє характерне для початку XX століття). Отже, київську неоготику ні в якій мірі не можна вважати чистим архітектурним стилем.

Друга важлива особливість київської неоготики полягала в тому, що на відміну від, скажімо, класицизму-ампіру чи модерну, це було суто фасадне явище. З'явившись як декоративна прикраса фасаду, неоготика там і залишилась, ніяк не позначившись в плановій структурі будинків.

І, нарешті, третя особливість київської неоготики полягала в тому, що вона стала стилем перш за все дорогих прибуткових будинків і в значно меншій мірі — малоповерхових садибних будинків. Цьому також можна знайти своє пояснення: виготовлення декоративних готичних прикрас для фасадів будинків вимагало значно більших коштів, ніж, приміром, для подібних будинків цегляного стилю.

Крім цього, використання неоготичних мотивів вимагало від архітектора-проектувальника високого рівня майстерності. Тому цілком зрозуміло, чому проекти багатьох рядових київських споруд так і залишаються «безіменними», тоді як прізвища авторів кращих неоготичних будинків говорять самі за себе: В. Ніколаєв, В. Безсмертний, М. Вишневецький, М. Клуг, К. Шиман, А. Трахтенберг, О. Хойнацький, М. Горденін, М. Добачевський.

Серед значної кількості київських житлових будинків з використанням елементів неоготики було відібрано чотирнадцять найбільш чистих за стильовим вирішенням фасадів. Це прибуткові будинки на вул. Ярославів Вал, 1, Шовковична, 19, Пушкінська, 34, бульвар Т. Шевченка, 36-а, на вул. Малопідвальной, 10, Ірининській, 7, Гоголівській, 23, по пров. Т. Шевченка, 8-б, на Андріївському узвозі, 2-б і 2-в та 15. До розгляду також було залучено малоповерхові садибні будинки на вул. Верхній Вал, 4, Паньківська, 14, бульв. Т. Шевченка, 34.

На жаль, через брак інформації до цього ж переліку поки що не вдалося залучити будинок № 31 на бульварі Т. Шевченка. Крім цього, будинок зазнав численних перебудов і надбудов, через що певною мірою втратив архітектурну виразність свого фасаду.

Виділені об'єкти київської неоготики можна систематизувати за їх містобудівними особливостями, стилістикою фасадів, особливостями планування і декоративними елементами.

I. Містобудівні особливості

Забудова приватних ділянок неоготичними будинками в цілому проходила в руслі загальної київської забудови. За винятком малоповерхового садибного будинку на бульв. Т. Шевченка, 34, відмічені для розгляду будинки були збудовані на рядових ділянках. Цьому факту існує можливе пояснення: по-перше, до кутових ділянок висувались вимоги як до вулиць I розряду, а кути будинків треба було виділяти башточками, аттіками, тощо, по-друге, в стилі неоготики необхідно було вирішувати одразу два фасади, що виходили на вулиці, а не один чільний, як це робилося в будинках рядової забудови. Нарешті, в кутових будинках потрібно було робити набагато більше вікон, ніж в таких самих за розмірами і кількістю поверхів будинках рядової забудови.

Якщо кутове розташування ділянки дещо зупиняло покупців, то, як не дивно, складний рельєф — анітрохи. Багато кращих неоготичних споруд знаходяться саме на складному рельєфі: насамперед, славетний «замок Річарда» на Андріївському узвозі, 15 та будинок на вул. Малопідвальной, 10. До речі, власниця ділянки на вул. Малопідвальной планувала збудувати ще один прибутковий дім, також в стилі неоготики, за проектом К. Шимана і одночасно з будинком № 10. Цей другий будинок мав стояти трохи вище, якраз на повороті вулиці, однак, схоже, він так і не був побудований.

На ділянках з нахилом були збудовані будинки на Андріївському узвозі, 2-б і 2-в, на вул. Ірининській, 7, Гоголівській, 23, Паньківській, 14, на бульв. Т. Шевченка, 34 та 36-а. На рівних ділянках стоять будинки на вул. Верхній Вал, 4, Пушкінській, 34, Шовковичній, 19, Ярославів Вал, 1 та пров. Т. Шевченка, 8-б. З погляду візуального сприйняття найбільш вдало виглядають два будинки-«замки» на Андріївському узвозі, 15 та Ярославовому Валу, 1.

II. Класифікація за декором фасадів

Неоготичні прояви в житлових спорудах Києва останньої чверті XIX — початку XX століття можуть бути зведені до трьох груп: раціоналістична готика, декоративна готика та модерністична або модернізована готика. Так само і житлові споруди можна звести до двох основних груп: багатоповерхові прибуткові будинки та малоповерхові садибні будинки.

2.1. Види готики та їх особливості

Три види неоготики мають певні особливості. Для раціоналістичної готики (як, до речі, і раціоналістичного модерну) характерне стримане декоративне рішення фасадів. В прикладах раціоналістичної готики прояви готики нерідко обмежуються лише використанням стрільчастих вікон на одному-двох (найчастіше верхніх) поверхах або до появи неоготичного завершення будинку. Прикладами раціоналістичної неоготики можна вважати «замок Річарда» на Андріївському узвозі, 15, будинки на вул. Ірининській, 7, пров. Т. Шевченка, 8-б та бульв. Т. Шевченка, 36-а.

Декоративна готика дала найбільш чисті за готичним декором і найбільш пишні приклади житлових споруд. Хоча більшість будинків декоративної готики — це багатоповерхові прибуткові споруди з багатокімнатними квартирами, розраховані на забезпечені верстви тогочасного населення Києва, проте є серед них і кілька розкішних малоповерхових садибних будинків.

Серед таких прибуткових будинків назвемо будинок на вул. Малопідвальной, 10 та схожі на нього будинки-«близнюки» на Андріївському узвозі, 2-б і 2-в, будинок на вул. Шовковичній, 19, на вул. Ярославів Вал, 1 та на вул. Пушкінській, 34. Серед малоповерхових садибних будинків декоративної готики назвемо будинки на вул. Паньківській, 14, бульв. Т. Шевченка, 34 та вул. Верхній Вал, 4. Відібрані для розгляду споруди являють собою найбільш стилістично виправдані рішення. Водночас маємо зазначити, що в цих будинках декоративні елементи в їх сполученні підібрані найбільш вдало.

Нарешті, третій вид неоготики — це так звана модернізована готика, яка, на відміну від попередніх видів неоготики, виникла не в останній чверті XIX століття, а в перші роки XX століття, тоді, коли в Києві вже набув поширення стиль модерн. Подібних вдалих рішень модернізованої готики в Києві дуже мало. Це можна пояснити: поєднати в одній будівлі два таких несхожих стилі, як готика і модерн, було під силу лише справжнім майстрам. Хоча, звичайно, відомі приклади, коли в житлових спорудах Києва в стилі модерн несподівано зустрічається одно-два стрільчастих неоготичних вікна. Проте в цьому випадку будинок вже має настільки модернізований характер, що говорити про якісь відчутні неоготичні впливи, мабуть, недоцільно. Це можна підтвердити на прикладі малоповерхового садибного будинку на вул. Мельникова, 51.

Мабуть, єдиним досконалим витвором модернізованої готики в Києві можна вважати відомий «дім з котами» на вул. Гоголівській, 23. Неординарність цього об'єкту полягає саме в тому, що обидва стильові напрямки — готика і модерн — тут рівноцінні і існують поряд. Будинок можна вважати прикладом декоративного модерну (що підкреслює асиметрія плану і фасаду, характер витягнутих вікон на головному фасаді, «модерністичне» напівкругле вікно з характерною для мо-

дерну зооморфною «котячою» темою). Цей же будинок є водночас і прикладом модернізованої готики, оскільки має характерну «неоготичну» центральну частину з готичним щипцем і страшною химерою на ньому. Третій і четвертий поверхи відділяє ряд стилізованих ступінчастих машикулів, в оздобленні деяких вікон і балконних огорож застосовано готичні мотиви. Неоготичний характер надало також бічній башті і балкону на верхньому поверсі. Отже, маємо зазначити, що стиль модерн відчутний в цьому будинку передусім в бічних частинах фасаду на 1 — 3 поверххах і в рішенні вхідних дверей до будинку, а модернізована готика — в рішенні центральної частини і в вирішенні верхнього поверху з завершенням.

2.2. Архітектурні форми київської неоготики

Якщо порівняти між собою кілька десятків відомих київських будинків з елементами неоготики на фасадах, можна прийти до певних висновків. Оскільки неоготика стала стилем перш за все багатопверхових прибуткових будинків, то економічний фактор значно впливав на архітектуру подібних споруд. Власники дуже рідко витрачали кошти на те, щоб насичити свої будинки багато орнаментованим «готичним» орнаментом з рослинними мотивами і стилізованими машикулями замість міжповерхового карнизу. Так само в Києві майже немає прикладів класичного готичного вирішення вікон з вимпергами — високими шпильастими різьбленими фронтонами над віконними отворами. Єдиним рішенням, де на фасаді використано мотив стилізованого вимперга, є будинок на вул. Шовковичній, 19. Найчастіше неоготичне оздоблення вікон обмежується стрільчастою формою. Дуже рідко власники звертались до характерних готичних завершень споруд різноманітними баштами і башточками-пінаклями, завершеними шпилем. Ребра цих шпилів за готичною традицією мали прикрашатися краббом — декоративною прикрасою в вигляді листка чи квітки. Пінаклі і щипці готичних споруд за традицією завершувались фіалом — в вигляді хрестоцвіту чи фігурного шпиля.

Стилізовані пінаклі відмічені лише в трьох київських неоготичних спорудах — на вул. Шовковичній, 19, Гоголівській, 23 та Верхній Вал, 4. Пінаклями прикрашали як бічні крила будинку, так і його центральну частину, а в деяких випадках водночас і те, і друге. Стилізований готичний щипець відмічений лише в двох київських спорудах — на вул. Шовковичній, 19 та Гоголівській, 23. Кількаповерховий еркер-башта з високим шпилем відмічений лише в будинку на Ярославовому Валу, 1. Ця башта з шпилем вдало поєднується з високим «французьким» дахом.

Форми вікон в будинках київської неоготики також різні. Найбільш характерна форма — стрільчата — тут також має свої особливості: це можуть бути прості стрільчасті вікна без декоративних прикрас (вул. Пушкінська, 34), стрільчасті вікна з спрощеним оздобленням (вул. Паньківська, 14) та стрільчасті вікна з пишними прикрасами (вул. Шовковична, 19). Крім стрільчастих, зустрічаються і інші форми вікон, наприклад, прямокутні, оздоблені так званими тюдорівськими сандриками. Прямокутні вікна найчастіше застосовували в нижніх поверххах будинків, тоді як верхній поверх мав стрільчасті вікна (вул. Паньківська, 14, бульв. Т. Шевченка, 34). Крім цих двох поширених форм вікон, зустрічались також півциркульні вікна (вул. Малопідвальна, 10) та сегментні вікна (вул. Верхній Вал, 4). Окрему групу становлять згруповані по двоє і по троє вікна — біфорії та трифорії, причо-

му не всі об'єднані вікна мали готичний характер (наприклад, три об'єднаних модернізованих вікна в будинку на Гоголівській, 23).

В усіх кращих спорудах київської неоготики намагалися виділити декором центральну частину, рідше — і бічні або тільки бічні (як в будинку на Верхньому Валі, 4). З точки зору композиції фасаду найбільш вдалим є рішення з підвищеною відносно всього іншого об'єму центральною частиною з парадним входом, особливо коли вона завершена баштою чи шпилем або декоративним аттиком (вул. Ярославів Вал, 1, вул. Шовковична, 19, вул. Малопідвальна, 10). Другий тип вирішення композиції фасаду — коли і головна частина, і бічні крила майже однакової висоти (вул. Паньківська, 14), третій — коли центральної частини на фасаді немає, а бічні крила однаково підвищені (вул. Верхній Вал, 4), четвертий — коли після проведених в більш пізні роки надбудов поверхів фасад зараз не має підвищених частин (вул. Пушкінська, 34). Майже всі київські неоготичні споруди можуть бути віднесені до одного з цих чотирьох типів.

Характерною приналежністю готичних споруд були розети. В деяких київських будинках є стилізовані розети, що освітлюють найчастіше другий чи третій поверх сходової клітини (Андріївський узвіз, 2-б і 2-в, Малопідвальна, 10). Стилізована розета є і на фасаді будинку на вул. Шовковичній, 19.

Для готичних споруд були також характерні перспективні портали і арочні проїзди. Такі елементи є в будинках на вул. Шовковичній, 19 та Ярославів Вал, 1.

Ще однією приналежністю стародавньої готики була декоративна скульптура. Так звані химери — крилаті чудовиська присутні лише в деяких київських спорудах. Дві з них підтримують еркер будинку на вул. Ярославів Вал, 1, ще одна звішується вниз з щипця будинку № 23 по вулиці Гоголівській. Правда, химерами кияни прикрашали не лише неоготичні будинки.

III. Класифікація за типами планів

Як вже було зазначено вище, київська неоготика являла собою суто фасадне явище. Отже, хоча готичні споруди Києва і можна систематизувати за типами планів, однак це не означає, що в цих планах були якісь неоготичні елементи, крім іноді декоративного оздоблення в інтер'єрі (вул. Ярославів Вал, 1). Отже, всі відібрані для розгляду будинки — односекційні Т-подібні, Г-подібні, П-подібні в плані, односекційні з прямокутним планом і односекційні з планом неправильної конфігурації.

Взагалі слід зазначити, що секція почала складатися на рубежі XIX і XX століть, тому планування неоготичних будинків останньої чверті XIX століття ще має дещо хаотичний характер. В 1900-х роках починає формуватись Т-подібна секція, яка і буде домінуючою в прибуткових будинках Києва на рубежі віків. Найбільш характерний приклад Т-подібної секції — з двома сходовими клітинами — парадною і чорною, і з двома квартирами на сходовому майданчику. На відміну від Києва, в Харкові зазнали поширення односекційні будинки з бічними крилами і утвореним внутрішнім двором.

Односекційні Т-подібні будинки могли бути двох типів — з виділенням сходової клітини і без її виділення. Перший тип зазнав найбільшого поширення: прикладами подібних рішень можна вважати будинки на вул. Малопідвальній, 10, Гоголівській, 23 та на Андріївському узвозі, 2-б і 2-в.

Прикладами односекційних Г-подібних в плані будинків можуть вважатися будинки на бульв. Т. Шевченка, 36-а і на вул. Верхній Вал, 4.

Тип односекційного П-подібного будинку можна проілюструвати будинком на вул. Шовковичній, 19. Відомо багато прикладів односекційних будинків з прямокутними або майже прямокутними планами — на Андріївському узвозі, 15, Пушкінській, 34, Паньківській, 14, Ярославовому Валу, 1 та на пров. Т. Шевченка, 8-б. Односекційний будинок з планом неправильної конфігурації — це будинок на вул. Ірининській, 7.

Згідно з правилами будівництва прибуткових будинків, в усіх типах будинків було двоє сходів — парадні і чорні. В Г-подібних планах з виділенням сходової клітини обидва марші знаходяться на одній чи майже на одній лінії. В усіх інших типах взаєморозташування двох сходів носить випадковий характер. Сходи завжди намагалися освітлювати через вікна на головному фасаді. Винятком є первісне планування-будинку на пров. Т. Шевченка, 8-б, де сходи освітлено через вхідний хол і ліхтар.

Як правило, на сходовому майданчику знаходилося дві багатокімнатні квартири. Звичайно, це не стосувалося малоповерхових садибних будинків та садибних будинків з магазинами в першому поверсі (вул. Верхній Вал, 4).

Висновки

На основі аналізу містобудівних, декоративних та планових особливостей кращих прикладів київської неоготики можна сформулювати такі висновки:

1) Незважаючи на те, що в Києві було близько чотирьох десятків житлових споруд з використанням елементів неоготики на фасадах, до справжньої неоготики можуть бути віднесені менше половини.

2) Неоготика стала фасадним стилем передусім великих прибуткових будинків, і значно менше — малоповерхових садибних будинків.

3) Київська неоготика має три види: раціоналістична, декоративна та модернізована. Два перші типи виникли в останній чверті ХІХ століття, третій — на початку ХХ століття і був поширений значно менше перших двох.

4) Київська неоготика дозволяла спрощення елементів справжньої готики, а декоративна скульптура в ній майже не використовувалась. Так само дозволялося поєднання на фасадах неоготики і інших стильових напрямків.

5) Всі розглянуті неоготичні будинки були побудовані в останній чверті ХІХ — на початку ХХ століття.

6) Всі відібрані для розгляду неоготичні будинки — односекційні п'яти типів: Г-подібні (з двома підтипами), Г-подібні, П-подібні, з прямокутним планом і з планом неправильної конфігурації. Їх планування не мало ніякого неоготичного характеру і вирішувалось типово для прибуткових будинків і малоповерхових садибних будинків того часу.

7) З усіх відібраних для розгляду споруд найбільш вдалими за наслідуванням готичних традицій і наявністю необхідних готичних елементів є будинок барона Іксюля-Гільденбанда на вул. Шовковичній, 19 та будинок Міхала Підгорського на Ярославовому Валу, 1.

Дослідження київської неоготики — це лише один з напрямків розвитку архітектури II половини ХІХ століття. Подальші дослідження архітектури цього пер-

ТЕОРИЯ АРХИТЕКТУРЫ. РЕСТАВРАЦИЯ ПАМЯТНИКОВ

іоду допоможуть створити цілісну картину розвитку і спадкосності стилів ХІХ століття. розкриють нові, досі невиявлені факти з історії споруд, сприятимуть вихованню поважного ставлення до свого минулого.